Etyka badań naukowych – od etosu do regulacji

Research ethics – from ethos to regulations

Alicja Przyłuska-Fischer

**Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie
Wydział Rehabilitacji**

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest: po pierwsze – przedstawienie podstawowych reguł rzetelności i uczciwości naukowej w odniesieniu do wartości etosu badacza oraz realizacji celów nauki; po drugie – omówienie problemu nierzetelności naukowej i podejmowanych przez różne ciała instytucjonalne w Polsce i na świecie regulacji zmierzających do jej zminimalizowania; po trzecie – zanalizowanie przyczyn, które wpływają na instytucjonalizację zasad etycznych dotyczących pracy badawczej.

Słowa kluczowe: **etyka badań naukowych, etos, standardy dobrej praktyki badań naukowych, nierzetelność w nauce, kultura instytucjonalna**

Summary

This paper has three aims. First, to present main principles for responsible conduct of research in the light of ethos of researchers and goals of science. Secondly, to describe the problem of scientific misconduct and strategies of preventing and dealing with it adopted by different Polish and international institutions. Thirdly, to analyze causes of growing institutionalization of research ethics.

Keywords: **research ethics, ethos, good research conduct, scientific misconduct, institutional culture**

Wstęp

Problemy etyki badań naukowych (*research ethics*) dyskutowane są w Polsce i na świecie od kilkudziesięciu lat. Dyskusje te skupiają się przede wszystkim na dwóch grupach zagadnień: (1) zasadach rzetelności i uczciwości naukowej, czyli standardach tzw. dobrej praktyki badawczej (*good research practice*; *good research conduct*, *research integrity*) oraz (2) zasadach i warunkach dopuszczalności prowadzenia badań naukowych na ludziach (zwłaszcza o charakterze eksperymentalnym). W zakresie badań biomedycznych szczególnie istotna jest druga z wymienionych powyżej kwestii, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę, że problem określenia zasad prowadzenia badań na człowieku w obszarze fizjoterapii nie jest w polskim prawie dostatecznie uregulowany. Zasady prowadzenia badań na człowieku muszą jednak także, oprócz ochrony osób badanych, spełniać standardy dobrej praktyki badawczej, które dotyczą wszystkich naukowców, bez względu na uprawianą przez nich dyscyplinę nauki. Przez lata praktyka badawcza regulowana była przez wartości obecne w tradycyjnym etosie wspólnoty akademickiej. Obecnie obserwuje się nie tylko wzrost zainteresowania problemami etycznymi badań naukowych, ale także zwiększoną aktywność w powoływaniu instytucji i ciał, których zadaniem jest monitorowanie przestrzegania zasad etyki badań naukowych, tworzenie kodeksów i standardów dobrej praktyki badawczej oraz opracowanie modeli instytucjonalnego promowania rzetelności w badaniach naukowych. Tradycyjny etos akademicki zostaje uzupełniany regulacjami zewnętrznymi. Celem niniejszego artykułu jest: po pierwsze – zanalizowanie podstawowych reguł rzetelności i uczciwości naukowej w odniesieniu do wartości etosu badacza oraz realizacji celów nauki; po drugie – omówienie problemu nierzetelności naukowej i podejmowanych przez różne ciała instytucjonalne w Polsce i na świecie regulacji zmierzających do jej zminimalizowania; po trzecie – zanalizowanie przyczyn, które wpływają na instytucjonalizację zasad etycznych dotyczących pracy badawczej. W ostatniej części pracy odniosę się do dyskusji na temat celowości podejmowania problematyki etyki badań naukowych w czasopiśmie poświęconych zagadnieniom filozofii nauki.

Wartości etosu badacza

Wygłaszając w 1932 roku wykład na Uniwersytecie Poznańskim z okazji odbierania doctoratu *honoris causa*, profesor Kazimierz Twardowski powiedział: „Zadaniem uniwersytetu jest zdobywanie prawd i prawdopodobieństw naukowych oraz krzewienie umiejętności ich dochodzenia. Rdzeniem i jądrem pracy uniwersyteckiej jest tedy twórczość naukowa, zarówno pod względem merytorycznym, jak i pod względem metodycznym.(...)”

Służąc temu celowi, uniwersytet istotnie promieniuje dostojeństwem, spływającym na niego z olbrzymiej doniosłości funkcji, którą pełni. Wszak niesie ludzkości światło czystej wiedzy, wzbogaca i pogłębia naukę (...) – tworzy najwyższe wartości intelektualne, które przypaść mogą człowiekowi w udziale” [1]. I choć dziś te słowa mogą wydawać się archaicznie, to idea, która leży u podstaw ich sformułowania jest jak najbardziej żywa i aktualna. Ideą uniwersytetu i najważniejszym celem naukowców było i jest dążenie do prawdy, która stanowi zarazem najwyższą wartość etosu badacza. Wszystkie pozostałe wartości tego etosu, odnoszące się do jakości pracy badawczej i sumiennosci badawczej, są zatem jej podporządkowane. Ponieważ przez naukę rozumie się wiedzę osiąganą za pomocą metodologii naukowej, a jej cel przedstawia się jako opis, wyjaśnienie i przewidywanie, to na szczególne podkreślenie zasługuje normatywny aspekt metodologii jako paradygmatu rzetelnych dociekań naukowych [2]. Dobra praktyka badań naukowych ma fundamentalne znaczenie dla jakości oraz dobrego imienia nauki. Nierzetelność w nauce (*scientific misconduct*), polegająca w szczególności na fabrykowaniu danych lub fałszowaniu wyników prowadzonych badań naukowych oraz plagiatostwie, stanowi największe niebezpieczeństwo dla integralności tej szczególnej formy ludzkiej działalności, której głównym celem jest poszukiwanie prawdy i dzielenie się nią z innymi. Podkreślają to dokumenty „Dobre obyczaje w nauce. Zbiór zasad i wytycznych” (2001) oraz „Dobra Praktyka Badań Naukowych – Rekomendacje” (2004). We wstępie do tego ostatniego tekstu czytamy, że „Wysokie standardy rzetelności i skrupulatne przestrzeganie właściwego dla nauki systemu wartości muszą stanowić nieodłączny atrybut pracy naukowej. System nauki jest szczególnie wrażliwy na najmniejszy nawet przejaw nieuczciwości, gdyż prowadząc badania naukowe wciąż opieramy się na świadectwie innych, w związku z czym powinniśmy mieć do nich zaufanie. Problem ma zasadnicze znaczenie nie tylko dla wewnętrznej spójności i wiarygodności nauki, ale i dla utrzymania jej społecznego autorytetu” [3].

Mówiąc o etosie badacza ma się na myśli wartości tradycyjnie przyjmowane w środowisku naukowym, oraz wyróżnioną – ze względu na wyznawany system wartości – postawę tej grupy społecznej. Etos badacza, lub też szerzej – etos akademicki czy uniwersytecki – stanowi podstawę tożsamości wspólnoty akademickiej. Natomiast Kodeks etyki zawodowej, formułowany za zwyczajem przez specjalnie powołany zespół i po uzgodnieniu z przedstawicielami środowiska, jest zespołem zasad i norm moralnych, których celem jest określenie, w jaki sposób powinni się zachowywać przedstawiciele danego zawodu. „Etos – jak pisze Chmielewska – buduje aksjologiczny fundament dla kodeksu, który może się nań powoływać usprawiedliwiając wprowadzenie

zasad” [4]. Podkreśla się czasem, że kodeksy nie są potrzebne wtedy, gdy wartości zawarte w etosie są tak głęboko zinternalizowane, że stanowią na co dzień podstawę do oceny podejmowanych działań, a wierność afirmowanym wartościom staje się sprawą sumienia. Z tej perspektywy zamiar stworzenia kodeksu traktowany jest niekiedy jako oznaka narastającego przyzwolenia na zachowania niezgodne z dotychczas przyjmowanymi wartościami – jako wyraz troski o edukację etyczną młodych badaczy oraz zachęta do refleksji aksjologicznej i etycznej. Kodeks można też traktować jako próbę przywrócenia w sposób instytucjonalny tradycyjnego etosu.

W opracowanym przez Komitet Etyki w Nauce PAN, wydanym po raz pierwszy w 1994 roku, dokumencie „Dobre Obyczaje w Nauce. Zbiór zasad i wytycznych” znaleźć można, m.in. następujące, istotne dla etosu badacza, wartości:

1. *Bezinteresowność*: pasja poznawcza i poszukiwanie prawdy jako podstawowy motyw i cel działania;
2. *Wolność*: wyboru problematyki, metody rozwiązywania problemów, myśli i głoszonego słowa;
3. *Odpowiedzialność*: za skutki prowadzenia i wykonywania wyników badań i za uwzględnianie społecznych priorytetów badań;
4. *Wiarygodność*: zobowiązanie się do głoszenia prawd pozyskanych zgodnie z ustalonymi przez naukę metodami ich zdobywania;
5. *Obiektywizm*: bezstronna ocena rozpatrywanych informacji, tolerancja dla innych uzasadnionych naukowo poglądów;
6. *Racjonalność*: uzasadnienie stanowczości głoszenia twierdzeń od stopnia ich uzasadnienia;
7. *Krytycyzm*: stała gotowość do kwestionowania, rewidowania i odrzucania każdego poglądu, który nie wytrzymuje racjonalnej krytyki lub konfrontacji z faktami;
8. *Jawność warsztatu naukowego*: rzetelne dokumentowanie publikacji naukowych, dokładne opisanie zastosowanych w pracy technik i metod badawczych dające możliwość odtworzenia wyników badań przez innych badaczy;
9. *Sprawiedliwość*: w ocenie wkładu pracy członków zespołu badawczego, ocenie recenzowanych projektów badawczych oraz osiągnięć współpracowników i studentów;
10. *Uczciwość*: wobec sponsora lub zleceniodawcy oraz współpracowników i studentów;
11. *Szacunek dla godności człowieka*: przestrzeganie zasad etycznych prowadzenia badań na człowieku;
12. *Poszanowanie własności intelektualnej*: przestrzeganie zasad prawa autorskiego, uczciwe dysponowanie dorobkiem własnym i innych naukowców [5].

W rozdziale 1 tego kodeksu podkreśla się wyraźnie, że „Pracownika nauki obowiązują przede wszystkim normy prawdomówności i bezinteresowności” [5].

Myślę, że bez szkody dla treści etycznej kodeksu i z korzyścią dla lepszego zrozumienia zawartych w nim idei, zasada prawdomówności może być zastąpiona zasadą uczciwości i wiarygodności. Warto też podkreślić, że w przeciwieństwie do wielu innych dokumentów, „Dobre obyczaje w nauce. Zbiór zasad i wytycznych” skierowane są do indywidualnych uczonych i pracowników nauki, a nie do instytucji naukowych. Ostatnie wydanie tego dokumentu zostało jednak uzupełnione o paragrafy, które mogą być – jak pisze w przedmowie Gibiński – użyteczne w realizacji funkcji kontroli solidności nauki i w ściganiu naukowej nieuczciwości [6].

Instytucjonalizacja zasad dobrej praktyki badawczej

Wymienione powyżej wartości i zasady rzetelnej pracy naukowej nie budzą żadnych wątpliwości i uznawane są od lat w środowisku naukowym za podstawę etyki badacza i trzon etosu tej grupy społecznej. Przez dłuższy czas naukowcy nie dostrzegali zatem żadnych powodów – poza dyskusjami na temat moralnych i społecznych kwestii dotyczących zastosowania wyników badań naukowych – dla których mieliby się interesować etycznymi problemami prowadzenia badań naukowych, co nie znaczy oczywiście, że takich problemów nie było [7]. Po pierwszym wydaniu kodeksu „Dobre obyczaje w nauce. Zbiór zasad i wytycznych” pojawiły się np. głosy oburzenia za zastosowanie w tytule w odniesieniu do środowiska naukowego pojęcie „wytyczne” [6]. Można je interpretować jako wyraz przekonania, że środowisko naukowe nie potrzebuje tego rodzaju dokumentów. Dziś sytuacja w tej mierze, przynajmniej na świecie, zmieniła się diametralnie. Nie tylko nie kwestionuje się potrzeby formułowania wytycznych i rekomendacji, ale także powołuje się instytucje zajmujące się promowaniem zasad dobrej praktyki badawczej (np. amerykański *Office of Scientific Integrity* w 1989 r., przekształcony w 1992 r. w *Office of Research Integrity – ORI*) lub rozszerza się o problemy etyki badawczej zakres działalności ciał powołanych w innym celu (np. *European Science Foundation* powołana w 1974 roku). Instytucje te opracowują standardy (kodeksy, wytyczne, rekomendacje) dobrej praktyki badań naukowych, modele instytucjonalnego promowania rzetelności w badaniach, prowadzą działalność edukacyjną oraz promują badania i dyskusje w międzynarodowym środowisku naukowym dotyczące tych zagadnień [8, 9, 10].

Etyczne problemy związane z prowadzeniem badań naukowych zauważone zostały w Polsce stosunkowo wcześniej. W 1993 roku powołany został Komitet Etyki w Nauce PAN oraz Komisja Etyki Biomedycznej PAU, przekształcona w 2009 roku w Komisję Etyki w Nauce PAU. W uzasadnieniu powołania Komitetu Etyki w Nauce PAN (KEN) zwrócono uwagę na zwiększoną

częstotliwość wykrywania fałszu w nauce, brak merytorycznej krytyki naukowej, upadek wartości moralnych oraz arogancję nauki i nieliczenie się z prawami człowieka. W 1998 roku utworzony został Zespół do Spraw Etyki w Nauce, opiniodawczo-doradcze ciało Ministra Nauki i Informatyzacji (następnie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego) – Przewodniczącego Komitetu Badań Naukowych. Ciała te przygotowały wymieniane już dokumenty: „Dobre obyczaje w nauce. Zbiór zasad i wytycznych” oraz „Dobra Praktyka Badań Naukowych – Rekomendacje” [5, 3].

Ostatnia nowelizacja kilku ustaw dotyczących finansowania nauki i instytucji naukowych dała podstawy prawne do tworzenia kolejnych ciał kolegialnych zajmujących się monitorowaniem przestrzegania zasad dobrej praktyki naukowej. I tak Komitet Etyki w Nauce PAN powołany został na kadencję 2011-2014 jako komitet problemowy przy I Wydziale Nauk Społecznych i Humanistycznych PAN. KEN liczy 31 członków a jego cele określono jako diagnozę świadomości etycznej polskiego środowiska naukowego oraz formułowanie zaleceń do jej poprawy. Ponadto utworzono (zgodnie z Rozporządzeniem MNiSzW z 28.10.10 roku) Komisję do Spraw Etyki w Nauce PAN, której zadania obejmują: wyrażanie opinii w sprawach dotyczących naruszenia zasad etyki w nauce, upowszechnienie standardów rzetelności badań naukowych oraz opracowanie kodeksu etyki pracownika naukowego. Pozostawiono także ciało doradcze przy Ministrze Nauki i Szkolnictwa Wyższego – Zespół do Spraw Dobrych Praktyk Akademickich, którego celem jest przestrzeganie wysokich standardów i dobrej praktyki w działalności naukowej i akademickiej, formułowanie opinii i wniosków w konkretnych sprawach kierowanych przez ministra, przedkładanie opinii dotyczących propozycji rozwiązań systemowych w sprawach dobrych praktyk akademickich oraz współpraca z rektorami i rzecznikami dyscyplinarnymi przy Radzie Głównej Szkolnictwa Wyższego. Opinie dotyczyć mają m.in. następujących kwestii: naruszenia godności zawodu nauczyciela akademickiego, nepotyzmu, nadużycia władzy, prowadzenia działalności konkurencyjnej, braku poszanowania praw własności intelektualnej, stosowania kryteriów pozamerytorycznych w ocenie pracy nauczyciela i studenta, dyskryminacji, podważania autorytetu, mobbingu i konfliktu interesów [11]. Zespołowi doradczemu ministra zawdzięczamy także kolejne dwa dokumenty dotyczące „Dobrych praktyk w procedurach recenzyjnych w nauce” oraz „Rzetelności w badaniach naukowych oraz poszanowania własności intelektualnej” [12, 13].

Wobec wzmocnionej aktywności dotyczącej wydawania różnego rodzaju rekomendacji i ustalania procedur monitorowania zasad dobrej praktyki badawczej rodzi się pytanie, czy przyczyną tego stanu rzeczy jest tylko wzrastająca liczba wykrytych przypadków nierzetelno-

ści naukowej i erozja etosu naukowca? Czy celem takich działań jest instytucjonalne wspieranie tradycyjnych wartości wspólnoty akademickiej? Czy też może system funkcjonowania i finansowania współczesnej nauki oraz – szerzej – uniwersytetów i jednostek badawczych musi być wspierany przez wewnętrzne i zewnętrzne regulacje i procedury gwarantujące wysoką jakość produktu? Czy zastąpienie samorządnego podążania za wartościami etosu, obowiązkiem wypełnienia wymagań proceduralnych, nie doprowadzi – jak sądzi Chmielewska – do uznania wartości etosu za dekorację niemającą wpływu na jakość pracy akademickiej? [4]. Pomimo, że trudno o jednoznaczną odpowiedź na te pytania to sądzę, że warto przyjrzeć się bliżej najważniejszym przyczynom, które doprowadziły do potrzeby tworzenia podstaw kultury instytucjonalnej, mającej za zadanie przełożenie wartości etosu na reguły działania instytucji publicznej.

Nauka jako profesja

Typowa współczesna książka na temat zasad dobrej praktyki badawczej liczy około 400 stron i zawiera – oprócz omówienia wartości i zasad etycznych dotyczących uprawiania nauki – informacje na temat obowiązujących procedur w zakresie gromadzenia i ochrony danych, zasad kierowania pracą naukową studentów, doktorantów i współpracowników, zasad współpracy w zespołach badawczych, standardów współpracy pomiędzy uczelniami i instytutami badawczymi a przemysłem, zasad atrybucji autorstwa, zasad przygotowywania publikacji i procedur recenzyjnych, rodzajów nierzetelności naukowej, prawa do ochrony własności intelektualnej, rodzajów konfliktów interesów i możliwości ich zapobiegania, zasad wykonywania badań na zwierzętach, warunków dopuszczalności prowadzenia badań na ludziach, oraz warunków międzynarodowej współpracy naukowej [7,8,14]. Nie ulega wątpliwości, że wszystkie wymienione powyżej procedury opierają się na tradycyjnych wartościach etosu naukowca, ich celem jest natomiast dostosowanie tych zasad do współczesnych warunków uprawiania nauki i oceny dorobku naukowego. We współczesnej literaturze najczęściej podkreśla się takie czynniki, jak:

Praca zespołowa

Chociaż w niektórych dyscyplinach nauki, preferujących zazwyczaj badania stricte teoretyczne, zdarzają się projekty badawcze realizowane tylko przez jednego naukowca, to w przeważającej części dziedzin naukowych badania, zwłaszcza empiryczne, realizowane są przez zespoły badawcze, liczące niejednokrotnie wielu, a nawet bardzo wielu członków. Wymaga to opracowania i przestrzegania zasad współpracy i podziału pracy, zarówno przy planowaniu i realizacji badań, jak i przy opracowywaniu ich wyników oraz pisaniu raportu i ar-

tykułów. Publikacja prac zespołu badawczego wymaga z kolei rzetelnej atrybucji autorstwa, uwzględniającej w sposób sprawiedliwy wkład pracy każdego członka zespołu badawczego i ustalenia reguł korzystania z bazy danych.

Konflikt interesów

Przyjęty powszechnie sposób recenzowania wniosków grantowych i prac złożonych do publikacji wymaga wystrzegania się konfliktów interesów, jakie mogą zachodzić pomiędzy badaczami składającymi wnioski, recenzentami, ekspertami i członkami ciał opiniujących. Konflikt interesów może także mieć miejsce, jeśli zachodzi podejrzenie, że źródło finansowania badań może mieć wpływ (także nieświadomy) na uzyskane wyniki. Zaleca się przyjęcie rozwiązań nakazujących ujawnienie, odpowiednie zarządzanie lub unikanie ewentualnych konfliktów interesów pomiędzy własnym, finansowym, politycznym lub zawodowym interesem badacza, a jego obowiązkami zawodowymi, wymagającymi zachowania obiektywizmu w pracy naukowej i w procedurach recenzyjnych.

Spółeczny kontekst badań

Cele badań naukowych podlegają ocenie politycznej i ekonomicznej. Biorąc pod uwagę, że większość projektów badawczych nie mogłaby być realizowana bez uzyskania akceptacji ciał finansujących badania uczeni muszą brać pod uwagę społeczne konsekwencje prowadzonych przez siebie badań. Odpowiedzialność społeczna naukowców dotyczy nie tylko obowiązku prowadzenia badań użytecznych społecznie, ale także edukacji społecznej i zapewnienia naukowej wiarygodności rezultatów badań. Prowadzenie badań, których głównym celem jest uzyskanie awansu naukowego a nie poszerzenie wiedzy, jest marnotrawieniem środków publicznych.

Nierzetelność naukowa

Zgodnie z dokumentem „Rzetelność w badaniach naukowych oraz poszanowanie własności intelektualnej” [13] najczęstsze przewinienia w badaniach naukowych nie wynikają z intencjonalnego fałszerstwa, lecz z niedbalstwa i ignorancji metodologicznej. Zaliczyć do nich należy nieprofesjonalny plan badawczy i niedbałe przeprowadzenie badań, powierzchowną analizę danych empirycznych, niestaranną redakcję publikacji, niedostateczne zabezpieczenie dokumentacji badawczej oraz brak szacunku dla osób badanych. Do nadużyć metodologicznych zalicza się natomiast: fałszowanie, zmyślanie lub fabrykowanie danych naukowych, manipulowanie danymi i hipotezą badawczą, tendencyjny dobór próby, czasu i terytorium do badań statystycznych, tendencyjną

analizę danych oraz formułowanie hipotez post hoc pasujących do uzyskanych danych.

Pierwszą książką na temat nierzetelności naukowej, wydaną w 1986 roku była praca Aleksandra Kohna „Fałszywi prorocy” pisana z nadzieją, że „świadomość istnienia fałszerstw i ich genezy przyczyni się do wychowania przyszłych pokoleń naukowców absolutnie uczciwych” [15]. Ze zrozumiałych względów trudno jest oszacować rzeczywisty poziom nierzetelności naukowej, choć badania na ten temat prowadzone są na świecie od kilkudziesięciu lat. Pierwsza meta analiza osiemnastu badań prowadzonych w latach 1987-2008, oceniających częstotliwość fabrykowania lub fałsyfikowania danych badawczych, na podstawie raportowania doświadczeń własnych naukowców i obserwacji zachowań innych pracowników naukowych, została przeprowadzona w 2009 roku [16]. Jej wyniki wskazują, że średnio 2% wszystkich badanych naukowców przyznało się do popełnienia w swojej pracy badawczej przynajmniej raz tego typu nierzetelności naukowej w celu „udoskonalenia wyników” badań, a 1/3 potwierdziła stosowanie innych form nadużyć w nauce. W badaniach dotyczących zaobserwowanych zachowań innych naukowców wyniki te wynosiły odpowiednio od 14% do 72%. Wyniki przeprowadzonej metaanalizy pozwalają ponadto na wyprowadzenie wniosku, że przypadki nierzetelności naukowej zdarzają się częściej w badaniach klinicznych, farmakologicznych i medycznych, niż w innych naukach. Fanelli nie wyklucza jednak innej interpretacji, zgodnie z którą osoby wykonujące zawody medyczne są bardziej wrażliwe na problemy etyczne i dlatego są też bardziej skłonne do ich ujawniania.

Problemy moralne dotyczące integralności badacza nie zostały do tej pory podjęte w sposób zadawalający w literaturze dotyczącej fizjoterapii. Na 90 analizowanych przez Swisher artykułów poruszających problemy etyczne w fizjoterapii, które ukazały się w języku angielskim w recenzowanych czasopismach w okresie od 1970 do 2000 roku, około 10% dotyczyło etyki badań naukowych [17]. Głównym przedmiotem rozważań była w nich jednak analiza, niezwykle istotnych dla ochrony praw pacjentów, podstawowych zasad etycznych prowadzenia badań naukowych z udziałem ludzi w fizjoterapii, natomiast problem rzetelności naukowej w omawianym obecnie aspekcie pozostał poza zakresem ich zainteresowania. Być może wynika to z przyjmowanego w środowisku fizjoterapeutów przekonania, że etyczna refleksja w fizjoterapii powinna być nakierowana na rozważanie specyficznych problemów moralnych związanych ściśle z praktyką wykonywania zawodu [18, 19], zaś zagadnienia integralności badacza i dobrej praktyki badawczej zdają się na pierwszy rzut oka wykraczać poza ten obszar – są bowiem wspólne dla wszystkich naukowców, niezależnie od uprawianej przez nich dziedziny czy dyscypliny naukowej.

Warto jednak dodać, że wiele opublikowanych w ciągu ostatnich kilkunastu lat artykułów na temat integralności badacza i dobrej praktyki badawczej ukazało się właśnie w pismach biomedycznych. I tak np. na 136 artykułów analizowanych przez Steneck'a i dotyczących tej właśnie problematyki 51 opublikowano w *JAMA*, a 14 w *Academic Medicine* [20]. Można oczywiście dyskutować o tym, na ile rozproszenie publikacji podejmujących problem dobrych praktyk badawczych i niezrzetelności naukowej po różnych profesjonalnych pismach medycznych ma wpływ na wzrost lub spowolnienie procesu rozwoju badań na ten temat, oraz postulować – jak robi to Steneck – potrzebą stworzenia bazy dla badań interdyscyplinarnych. Nie ulega też wątpliwości, że wobec wielu stwierdzonych i udokumentowanych przypadków niezrzetelności naukowej oraz wzrostu w środowisku naukowym przyzwolenia na odstępstwa od zasad dobrej praktyki badawczej, niezbędna jest nie tylko promocja zasad właściwego postępowania i zwiększenie wśród naukowców i studentów świadomości negatywnych konsekwencji takiego postępowania, ale także promowanie badań socjologicznych, które pomogą znaleźć odpowiedzi na pytania o przyczyny takiego stanu rzeczy oraz sformułować możliwe drogi zapobiegania temu zjawisku. Jedną z nich jest jednak z pewnością edukacja z zakresu etyki badań naukowych czy etyki badacza, a w tym zakresie pisma profesjonalne odgrywają bardzo istotną rolę. Tym bardziej, że to właśnie czasopisma medyczne przykładają największą wagę do wymagania od autorów publikacji przedłożenia opinii właściwej komisji (bio)etycznej lub innego udokumentowania faktu przestrzegania zasad dobrej praktyki badawczej w procesie prowadzenia badań i publikowania ich wyników. Deklarację o przestrzeganiu opracowanych przez International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) *Uniform requirements for manuscripts submitted to biomedical journals* [21] złożyły najbardziej liczące się w środowisku czasopisma medyczne. Biorąc pod uwagę, że rola badacza jest jedną z pięciu możliwych do pełnienia ról zawodowych fizjoterapeuty – oprócz roli terapeuty, edukatora, administratora i konsultanta [22] – i mając na względzie znowelizowaną wersję stanowiska Światowej Konfederacji Fizjoterapii (*World Confederation for Physical Therapy*, WCPT) w sprawie badań naukowych [23] pozostaje mieć nadzieję, że problemy etyki badacza staną się wkrótce integralną częścią rozważań etycznych w literaturze bioetycznej dotyczącej fizjoterapii.

Podsumowanie

Referaty i dyskusje, jakie toczyły się podczas zorganizowanej 26 października 2012 roku przez Zakład Bioetyki i Problemów Społecznych Medycyny AWF w Warszawie Ogólnopolskiej Konferencji „Dobra praktyka badawcza w naukach o kulturze fizycznej i naukach

o zdrowiu” potwierdzają tezę, że wśród młodych naukowców wzrasta świadomość wagi rozważań na temat standardów rzetelności badawczej i zwiększa się zainteresowanie problemami etycznymi badań naukowych. Skłania to do optymistycznego wniosku, że opinia wyrażona przez autorów dokumentu „Dobra Praktyka Badań Naukowych – Rekomendacje”, że „problemy te są jednak przez znaczną część środowiska naukowego traktowane z obojętnością i lekceważone, a mówiąc ogólnie, środowisko to nie jest przygotowane do ich podjęcia” [3] należy do przeszłości. Wskazane już wcześniej dokumenty uznają, że przestrzeganie zasad dobrej praktyki badawczej jest powinnością każdego badawcy, bez względu na zajmowaną przez niego pozycję w hierarchii akademickiej lub naukowej oraz na charakter uprawianej przez niego dyscypliny naukowej. Odpowiedzialność za zapobieganie niezrzetelności naukowej nie spoczywa jednak tylko na indywidualnych badaczach, ale na społeczności naukowej jako całości, w szczególności na jednostkach naukowych posiadających uprawnienia do nadawania stopni i tytułów naukowych. W celu sprostania tej odpowiedzialności instytuty badawcze i szkoły wyższe powinny opracować i upowszechnić wewnętrzne kodeksy dobrej praktyki badawczej, stworzyć system sprzyjający przestrzeganiu zasad tej praktyki, określić precyzyjne procedury reagowania w przypadku ich naruszenia oraz zapewnić odpowiednią edukację swoich studentów i pracowników. „Kodeks Dobrej Praktyki w Szkołach Wyższych” (2007) obowiązuje rektorów uczelni wyższych do upowszechnienia na swoich uczelniach standardów zawartych w kodeksach etycznych adresowanych do całego środowiska naukowego w Polsce, jak również do wspierania inicjatyw zmierzających do tworzenia i przyjmowania przez poszczególne uczelnie własnych kodeksów etycznych, uwzględniających uwarunkowania specyficzne dla danej uczelni [24]. Tworząc takie wewnętrzne regulacje, uczelnie powinny wzorować się na doświadczeniach innych jednostek krajowych i zagranicznych, przede wszystkim jednak brać pod uwagę zalecenia organizacji europejskich, np. Europejskiej Fundacji Nauki (*European Science Foundation* – ESF), Europejskiej Grupy ds. Etyki w Nauce i Nowych Technologiach (*European Group on Ethics in Science and New Technologies* – EGE) oraz Komisji Europejskiej. W 2005 roku Komisja Europejska zaakceptowała Europejską Kartę Naukowca oraz Kodeks Postępowania przy Rekrutacji Pracowników Naukowo-Badawczych (2005/251/WE) [25]. Karta skierowana jest do wszystkich naukowców w Unii Europejskiej i określa ogólne zasady i wymagania dotyczące obowiązków i uprawnień pracowników naukowych, a także ich pracodawców i grantodawców. Jednym z jej celów jest przyczynienie się do stworzenia atrakcyjnego, otwartego i zrównoważonego europejskiego rynku pracy dla naukowców. Z tej perspektywy zainteresowanie tytułu młodych doktorantów

i pracowników naukowych czynnym udziałem w konferencji „Dobra praktyka badawcza w naukach o kulturze fizycznej i w naukach o zdrowiu” może być nie tylko powodem do optymistycznego spojrzenia na możliwość połączenia etosu naukowca z wymogami kultury instytucjonalnej, ale daje także podstawy do mniemania, że świadomość obowiązków i praw naukowców pozwoli im skuteczniej ubiegać się o granty badawcze i realnie przyczynić się do tworzenia europejskiej przestrzeni badawczej.

Piśmiennictwo

1. Twardowski K. O dostojęństwie uniwersytetu. *Etyka* 1993;26:187-195.
2. Frankfort-Nachmias Ch, Nachmias D. Metody badawcze w naukach społecznych. Poznań: Zysk i S-ka Wydawniczo;2001.
3. Zespół Etyki w Nauce przy Ministrze Nauki. Dobra praktyka badań naukowych. Rekomendacje. 2004. [cited 2012 Dec 27]. Available from: URL: http://www.fn.org.pl/files/dobra_praktyka.pdf
4. Chmielewska E. Uwagi o etosie i kodeksach. [cited 2012 Dec 20]. Available from: URL: <http://www.nauka.gov.pl/nauka/nauka-dla-kazdego/raporty-i-publikacje/sprawy-nauki/forum/forum/artukul/prof-ewa-chmielecka-uwagi-o-etosie-i-kodeksach/>
5. Polska Akademia Nauk. Komitet Etyki w Nauce. Dobre obyczaje w nauce. Zbiór zasad i wytycznych. Wyd. 3 (zmienione i uzupełnione). Warszawa: PAN; 2001.
6. Gibiński K. Przedmowa. W: Polska Akademia Nauk. Komitet Etyki w Nauce. Dobre obyczaje w nauce. Zbiór zasad i wytycznych. Wyd. 3 (zmienione i uzupełnione). Warszawa: PAN; 2001. s.4-8.
7. Shamoo AE, Resnik DB. Responsible conduct of research. 2nd ed. Oxford: University Press; 2009.
8. Steneck NH, Scheetz MD, editors. Investigating Research Integrity. Proceedings of the First ORI Research Conference on Research Integrity. HHS Logo; 2002.
9. Steneck NH. ORI Introduction to the responsible conduct of research. Revised edition. Washington:US Government Printing Office; 2007. [cited 2012 Dec 27]. Available from: URL: <http://ori.hhs.gov/documents/rcrintro.pdf>
10. European Science Foundation. The European Code of Conduct for Research. Strasburg:Ifreg; 2011. [cited 2012 Dec 27]. Available from: URL: http://www.esf.org/index.php?eID=tx_nawsecuredl&u=0&file=fileadmin/be_user/CEO_Unit/MO_FORA/MOFORUM_ResearchIntegrity/Code_Conduct_ResearchIntegrity.pdf
11. Zarządzenie nr 14/2012 Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 15 lutego 2011 w sprawie powołania Zespołu do Spraw Dobrych Praktyk Akademickich
12. Zespół do Spraw Etyki w Nauce. Dobre praktyki w procedurach recenzyjnych w nauce. Warszawa: MNiSzW; 2011.
13. Zespół do Spraw Dobrych Praktyk Akademickich. Rzetelność w badaniach naukowych oraz poszanowanie własności intelektualnej. Warszawa: MNiSzW; 2012.
14. Macrina FL. Scientific integrity. Text and cases in responsible conduct of research. Third edition. Washington: ASM Press; 2005.
15. Kohn A. Falszywi prorocy. Oszustwo i błąd w nauce i medycynie. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN; 1996.
16. Fanelli D. How Many Scientists Fabricate and Falsify Research? A Systematic Review and Meta-Analysis of Survey Data. *PLoS ONE* 2009; 4(5): e5738.
17. Swisher LL. A Retrospective Analysis of Ethics Knowledge in Physical Therapy (1970 – 2000). *Phys Ther* 2002; 82(7): 692-706.
18. Guccione AA. Ethical Issues in physical therapy practice: a survey of physical therapist in New England. *Phys Ther* 1980; 60: 1264-1272.
19. Triezenberg HL. The Identification of Ethical Issues in Physical Therapy Practice. *Phys Ther* 1996; 76: 1097-1107.
20. Steneck NH. Assessing the Integrity of Publicly Funded Research. W: NH Steneck, MD Scheetz, editors. Investigating Research Integrity. Proceedings of the First ORI Research Conference on Research Integrity, HHS Logo 2002. s. 1- 16.
21. Uniform Requirements for Manuscripts Submitted to Biomedical Journals: Writing and Editing for Biomedical Publication Updated April 2010. Publication Ethics: Sponsorship, Authorship, and Accountability International Committee of Medical Journal Editors. [cited 2012 Dec 19]. Available from: URL: <http://www.slideshare.net/Medresearch/uniform-requirements-for-manuscripts-submitted-to-biomedical>.
22. Swisher LL, Hiller P. The APTA Task Force to Revise the Core Ethics Documents, The Revised APTA Code of Ethics for the Physical Therapist and Standards of Ethical Conduct for the Physical Therapist Assistant : Theory, Purpose, Process, and Significance. *Phys Ther* 2010; 90: 803-824.
23. World Confederation for Physical Therapy. *Policy Statement: Research*. WCPT; 2011 [cited 2012 Nov 25]. Available from: URL: http://www.wcpt.org/sites/wcpt.org/files/files/PS_Research_Sept2011.pdf.
24. Fundacja Rektorów Polskich. Dobre Praktyki w Szkołach Wyższych. 2007. [cited 2012 Dec 19]. Available from: URL: <http://www.frp.org.pl/pliki/kodeks.pdf>.
25. Komisja Europejska. Europejska Karta Naukowca. Kodeks Postępowania przy rekrutacji pracowników naukowych. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities; 2006.